

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Тихонової Анастасії Миколаївни
**«СУТНІСТЬ ПРИНЦИПІВ ПІЗНАННЯ У ТВОРЧОСТІ ДЖ. БЕРКЛІ
В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКОГО ВЧЕННЯ Ф. МЕТЬЮЗ»**

представленої на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 033 Філософія

Загальна оцінка роботи. Дисертаційна робота викладена на 197 сторінках і включає вступ, три розділи, кожен з яких завершується висновком, загальні висновки та список використаної літератури, що включає 221 джерело, з яких 175 іноземними мовами. Список джерел відповідає напрямку досліджень, не є надто розгалуженим і включає публікації авторів, які працювали або зараз працюють у цьому напрямку досліджень. Назва роботи повністю відповідає змісту.

Актуальність. Дослідження має великий інноваційний потенціал, який обумовлюється двома найважливішими обставинами. По-перше, філософія Джорджа Берклі в історії філософії зазнала багато неоднозначних, підчас сумнівних тлумачень та інтерпретацій впродовж трьох століть, та потребує більш ретельного та об'єктивного вивчення. Саме зараз його творчість можна використати для радикальної критики сучасності та розуміння тих негативних явищ та тенденцій, які розгортаються у світі. Зокрема, це зумовлюється загрозою антропологічної та екологічної катастрофи, до якої стрімко рухається людство у сьогоденні. Інакше кажучи, Джорджа Берклі можна вважати філософом-пророком, який передбачав ще більше триста років тому сучасний стан, до якого стрімко рухалося багато епох та перебуває зараз людство. По-друге, дуже цікаві та важливі теоретичні розробки австралійської філософіні Фреї Метьюз у сфері екологічної метафізики та панпсихізму, які ще мало відомі для української філософської спільноти та викликають справжній дослідницький інтерес. Як представниця Австралії як Зеленого континенту

вона зберігає обожнювання природи та поваги до аборигенів островних країн Тихого океану. Це зумовлює той факт, що вчена Ф. Метьюз в певній мірі позбавлена антропоцентризму європейської соціально-культурної спадщини, зокрема, філософської. З урахуванням цих обставин, підхід, який запропонувала дисертантка, а саме, – поєднання філософської спадщини Дж. Берклі в контексті досліджень Ф.Фрей дозволить визначити онтологічні парадигми у творчості Дж. Берклі та Ф. Метьюз, та встановити співвідношення раціонального та чуттєвого в їх філософських дослідженнях. Більш того, це дозволить простежити можливості створення екологічної цивілізації на основі холістичної концепції та спрогнозувати можливості реалізації людини згідно з теорією Ф.Метьюз, яка досліджує «Екологічне Я», при цьому визначення особливостей станів свідомості людини при переході від егоцентричного до екоцентричного сприйняття, дослідження дуальності в процесі встановлення морального простору між антропоцентризмом та біоцентризмом. Тим більше, сучасний кризовий стан людства красномовно відображає наш глибинний зв'язок з природою і сигналізує про глибинну кризу самої внутрішньої сутності сучасної людини, що налаштовує соціально-гуманітарну та філософську спільноту до пошуку кретивних ідей та їх втілення в дійсності. З урахуванням цих обставин і визначається актуальність роботи дисертантки,

Новизна. З використанням компаративного методу вперше встановлено, що принципи пізнання Дж. Берклі та Ф.Метьюз поєднуються в ключових аспектах апофатичної теології, зокрема при аналізі категорій «ніщо» та «небуття» в контексті категорій «суб'єктивність» та «свідомість». Вперше досліджена відсутність в теорії Ф.Метьюз ознак okazіоналізму, її принципова відмінність в цьому відношенні від вчення Дж. Берклі. Доведено, що Ф.Метьюз мислить оточуючу реальність як місце зустрічі сутностей, які є сувереними та самодастатніми за своїми властивостями і можуть мати як позитивний, так і негативний, в тому числі, руйнуючий вплив одна на одну. На основі ретельного аналізу показано, що

у філософських теоріях Дж. Берклі та Ф.Метьюз існує ціла низка споріднених властивостей станів свідомості. Набуло достатньої прозорості розуміння Дж. Берклі та Ф. Метьюз феномену ієрофанії в сакральному значенні повсякденності. Доведено, що Ф. Метьюз зробила акцент у ієрофанії на поєднанні у феноменології суб'єктивності природнього (екологічного) та культурного (етико-естетичного) простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, плановими темами.

Дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи «Історико-філософські та соціокультурні трансформації цілісності суспільства у контексті антропологічної кризи сучасного глобального світу» (0122U001333) кафедри філософії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Оцінка змісту роботи, її обґрунтованості та достовірності

Вступ. В розділі доводиться актуальність обраної теми дослідження, чітко сформовані мета, згідно мети встановлена низка дослідницьких завдань (загальною кількістю 7), предмет та об'єкт досліджень і ретельно описані основні методи дослідження. Показана наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, публікації, апробація результатів дослідження, структура та обсяг самої роботи.

Розділ 1. містить огляд літератури (підрозділ 1.1) та методологію дослідження за темою дисертаційного дослідження (підрозділ 1.2). Так, в підрозділі 1.1. (ст. 11- 23) здобувачка наочно показала, що вона дослідила майже всі основні роботи Дж. Берклі та Ф. Метьюз, зокрема, при дослідженні подібностей та відмінностей щодо екзистенціальних умов, самосвідомості, свободи волі та відповідальності, особливостей суб'єктивного досвіду творчості досліджуваних філософів. Доведена їх спорідненість при осмисленні феноменів свідомості та чуттєвої достовірності у межах сприйняття реальності. Зокрема, авторка досліджує проблему людини у Дж. Берклі, починаючи з твору «Ессе до нової теорії

бачення» (1709 р.) і закінчуючи «Сірісом» (1744 р.). В цих працях Дж. Берклі досліджує екзистенціальні принципи буття та задіює положення метафізики, теології, історії, лінгвістики, математики, логіки, риторики, психофізіології. Здобувачкою вивчено достатньо велику кількість монографічних досліджень, які присвячені філософським поглядам Дж. Берклі, більше 20 праць. Вони написані переважно на іноземних мовах.

Вражає кількість робіт Ф. Метьюз, що опрацьовані здобувачкою, і які недостатньо відомі в Україні. Авторка дослідження простежила творчий шлях австралійської філософіні, яка є автором понад сотні праць, починаючи із знакової, найбільш відомої її книги 1991 року «Екологічне Я», до останньої «Дао цивілізації: лист до Кітаю» (2023 р.) та монографій, які присвячені творчості Ф. Метьюз, зокрема роботи Гаарда, Джунгери, Колемана, Опперманна та Стівенса. Тим більше, що тематика філософських положень праць Ф.Метьюз в контексті творчої спадщини Дж. Берклі ще є недостатньо дослідженою і окреслює перспективи у мабутньому.

Підрозділ 1.2. (ст. 24-31) розкриває методологію дослідження. Здобувачка для досягнення поставленої мети в дисертації використовує такі методи як корпаративний, дескриптивний, індуктивний, абстрагування, герменевтичний та екплікативний. Усі ці методи використовуються достатньо вміло. Так, для використання *компаративного методу* було проведено порівняльний аналіз робіт Дж. Берклі та Ф.Метьюз, та виявлено спільне та відмінне щодо вивчення природи сприйняття, природи дійсності, феномену «Екологічного Я». *Індуктивний метод*, зокрема в підрозділах 2.1. та 2.3, допоміг дослідити ідеї гілеоморфізму, інтеграції матерії та форми в єдиний простір у творчості Дж. Берклі та Ф.Метьюз. З використанням *герменевтичного методу* були досліджені апофатика в творчості Дж. Берклі та Ф.Метьюз (зокрема, підрозділи 3.1 та 3.3.). *Метод експлікації* дозволив визначити сутнісні характеристики пізнання Дж. Берклі при розгляданні філософських подожень Ф. Метьюз, які стосуються не тільки окремої людини, а й різноманітних природних явищ (зокрема, підрозділи

3.1.,3.2.,3.3.). Метод абстрагування, зокрема в підрозділах 2.1, 2.3, 3.2, 3.3 дозволив дослідити спільний онтологічний простір свідомості на соціальних, екологічних, етичних, естетичних рівнях.

Розділ 2. досліджує принципи пізнавальної діяльності Дж. Берклі та Ф. Метьюз у структурі онтологічної парадигми. Аналізуються онтологічна проблематика Ф.Метьюз та Дж. Берклі (підрозділ 2.1), досліджується екологічне «Я» Ф.Метьюз відносно питання духовної природи людини у філософії Дж. Берклі стосовно критики суб'єкта та його мислення в умовах кризи (підрозділ 2.2) та метафізичні основи емпіричного рівня сприйняття у філософії Ф.Метьюз та Дж. Берклі (підрозділ 2.3).

В дослідженні здобувачка звертає увагу на те, що філософія Ф.Метьюз розуміє істину буття, всю онтологічну проблематику в цілому дещо інакше у порівнянні з філософією Дж. Берклі. Якщо ірландський філософ бачить розкриття духовної свідомості людини в присутності Бога, то Ф.Метьюз відстоює право на існування усіх живих істот, відстоює свободу волі і реалізації духовної сутності не тільки людини, а й всіх представників флори і фауни. Разом з тим, доводить, що у пізнанні істини Дж. Берклі та Ф.Метьюз існує багато спільного, багато перетинів, які надають, на погляд здобувачки, сучасному людству надію для розробки і втілення у дійсність принципово нової онтологічної парадигми, це різновид *екзистенціально-екологічної* парадигми, де гармонійно присутні божествена, духовна та матеріально субстанції і яка має право на існування в сьогоденні (підрозділ 2.1.). Зараз, як підкреслює здобувачка, у філософії відбувається справжній ренесанс ідей панпсихізму та гілеоморфізму (ст. 37). Ретельний компаративний аналіз онтологічних положень обох філософів дозволив здобувачці довести спорідненість та відмінність їх теорій та прийти до висновку, що саме прийняття панпсихічного світогляду означає, згідно з думкою Ф.Метьюз, вийти на територію справжньої «духовності». Однак, ми одразу за рахунок свого чуттєвого досвіду можемо стикнутися з проблемою зла, що несе нам бездуховна матеріальна дійсність або ідея (ст. 51). У підрозділі 2.2

здобувачка розглядає моральність відносно духовності та бездуховності в природі людини з позицій герменевтики розуміння іншого у творах Дж. Берклі та Ф.Метьюз. А також показує їх принципову відмінність в цьому аспекті і приходить до висновку, що думка Ф. Метьюз виходить за межі власного сприйняття та проникає у сприйняття інших живих істот, на відміну від емпіризму ірландського філософа, де власне сприйняття людини формує цілісну картину світоустрою (ст. 57). Здобувачка ретельно досліджує всі переваги «Екологічного Я» у порівнянні з «Егоїстичним Я», спираючись на філософські погляди Дж. Берклі та Ф.Метьюз. Австралійська вчена яскраво показує, що антропоцентрична позиція свідчить про глибоку моральну кризу, певну патологію та деструктивне сприйняття світу у сучасної людини. Навпаки, екологічна етика зі своїми положеннями – біоінклюзією та біомімікрією і принципами конативності та найменшого опору може врятувати сучасне людство (ст. 66 і наступні). Здобувачка розглядає при цьому різноманітні філософські положення обох мислителів і приходить до головної істини – конфлікт починається зсередини у відсутності природного балансу, коли людина порушує закони дикої природи (ст. 78). В підрозділі 2.3. дослідниця скрупульозно розглядає метафізичні основи емпіричного рівня сприйняття у філософії Ф. Метьюз та Дж. Берклі, і приходить до висновку, що реалізм Ф.Метьюз має достатньо широкий спектр та неоднозначні суб'єктивні кольори з багатьма відтінками, що дозволяє значно розширити розуміння метафізичного простіру Дж. Берклі в контексті сьогодення (ст. 99). За результатами даного розділа опубліковано 4 роботи.

Розділ 3. демонструє теоретичну основу пізнавальної діяльності в творах Дж. Берклі в контексті сучасних досліджень Ф.Метьюз. Розглядаються принципи пізнавальної діяльності Дж. Берклі та Ф. Метьюз у структурі наукового пізнання, сутність знання та свідомості (підрозділ 3.1), вивчається проблема єдності чуттєвого та раціонального у творчості Дж. Берклі (підрозділ 3.2) та досліджується спільне та відмінне у

філософських поглядах Ф.Метьюз та Дж. Берклі (підрозділ 3.3). Розглядаючи принципи пізнавальної діяльності Дж. Берклі та Ф. Метьюз, здобувачка приходить до висновку, що з точки зору сучасної епістемології їх неможливо визначити як дещо абстрактне, бо вони виходять далеко за кордони чистого раціонального судження в поле парадоксів та розширюють сферу інтуїтивного пізнання у метафізичній площині. Однак ці принципи пізнання активно занурені в реальний світ, у формування відносин з іншими людьми, що вказує на їх гармонійне поєднання із основними положеннями сучасної гносеології (ст. 107-108), яка намагається розірвати традиційну суб'єкт-об'єктну схему пізнання світу. В подальших підрозділах 3.2 та 3.3 третього розділа здобувачка ретельно досліджує проблему єдності чуттєвого та раціонального в контексті сучасності, а також спільне та відмінне у філософських поглядах Дж. Берклі та Ф. Метьюз. Привертає увагу допитливість та ретельність дисертантки у дослідженні текстів філософів, можливість по-новому розглянути соліпсизм та суб'єктивний ідеалізм у ірландського мислителя скрізь творчі нароби та креативні ідеї Ф. Метьюз. Тому, дуже вдалим є намагання австралійської філософіні «деконструювати антропоцентричну етику сучасності і надати значення закону еволюції природної етики, висунути постулати космологічної логіки щодо сакральності буття» (ст. 169). Повністю згоден з дисертанткою, що поєднання філософських поглядів Дж. Берклі та панпсихічних розробок Ф. Метьюз може стати основою для формування якісно нового типу сучасного світогляду. Питання лише одне – коли людство це усвідомить. Наприкінці дослідження авторка приходить до формування цілої низки сумісних принципів пізнання Дж. Берклі – Ф. Метьюз та робить висновок, що існує проблема дуалізму, тобто антагонізму на всіх рівнях сучасного світу, який загострюється і стає все актуальнішим у пізнанні світу (ст. 171). З цим ствердженням не можна не погодитись. За результатами даного розділу опубліковано 5 робіт.

Висновки та їх обґрунтованість.

Основні результати здобувачки висвітлені у низці висновків, які відображають послідовність розділів та підрозділів дисертації. Вони достатньо логічні, загалом відповідають основним завданням дисертаційного дослідження. Обґрунтованість висновків переконлива та демонструє зміст основних наукових результатів авторки, а їх достатня достовірність доведена в основному тексті роботи.

Зауваження. В якості зауважень (скоріше побажань) здобувачці для подальших розробок заявленої теми можна висловити наступне. Так, звертає увагу, що заявлена тема та сім її завдань значно ширше для розробок, які відповідають ступеню доктора філософії, тобто виходять своєю складністю та проблемністю за тематику, яка необхідна для успішного захисту цієї дисертації. І я маю рацію так вважати, бо на протязі майже чверть століття мені доводилось опанувати багато робіт, але дуже рідко бачив такий глибокий рівень розробки заявленої теми.

В якості загального зауваження, у мене виникає великий сумнів: чи може зараз, у нинішній дійсності, якій притаманна глибока світова антропологічна криза, реалізуватись в реальності, в практичному плані настанови духовної парадигми, яка притаманна творчості Дж. Берклі та Ф. Метьюз?...Так, ми добре розуміємо, що зараз існуємо в умовах масової свідомості з засиллям культу споживання та масової культури. Але, з іншої точки зору, важливість подальшої розробки цієї вкрай важливої проблематики має вирішальне значення при сучасному відчутті загрози розпаду (анігіляції) індивідуального «Я» людини та її суттєве перетворення, на яке звертали увагу багато філософів, зокрема Г. Маркузе, який вказував на панування в сучасності *одновимірної людини* та М. Фуко, який розглядав сучасне суспільство, що поділяється на *еліту* та *біомасу*. Тому, на мій погляд, плідні ідеї Дж. Берклі та Ф. Метьюз стосовно гармонізації відносин людини та природи, зокрема, ідеалістичний реалізм австралійської філософіні, зараз дуже важко, але потрібно реалізувати на рівні саме всього людства, де панує не стільки індивідуальна, скільки масова свідомість.

Західна цивілізація вже декілька століть перебуває в стані незворотного процесу секуляризації та безбожжя, однак потрібно рятувати ментальне здоров'я звичайної людини.

В якості зауваження, можна висловити наступне – не можна повністю погодитися з точкою зору на психофізіологію афекту, який визначає сама Ф.Метьюз (Розділ 3, ст. 154 і наступні) і яка була позначена здобувачкою у загальних висновках як одна з «особливостей характеристик станів свідомості» і як «змінений стан свідомості, який у сучасній психології називають «афектом», при якому справжня емоція змінюється за законом самозбереження» (ст. 175). Справа в тому, що тут потрібно згадати розробки глибинної психології, яка поєднує різноманітні підходи при вивченні саме несвідомих душевних процесів, зокрема, вивчення сутності і механізмів протікання афектів. Однак, самі афекти суттєво відрізняються від емоцій, почуттів, настроїв тощо. Дійсно, афект – це психофізіологічний, переважно процес внутрішньої регуляції діяльності людини, однак він протікає на *несвідомому рівні* та відбиває суб'єктивну оцінку людиною ситуацію вже у свідомості, в якій вона його тільки усвідомлює. Однак, афективні стани постійно втілені, «вмонтовані» в психічне життя людини, а воно переважно *несвідоме*, тому афекти переважно розуміються як *травматичні переживання*, поточні або з минулого досвіду людини, та згідно з цими переживаннями можуть відтворюватися як знаки спогадів. Звісно, тут можуть бути пов'язані афект та різні типи уяви, але вони можуть існувати і окремо та можуть бути зовсім різними. Однак самі афекти формуються на несвідомому рівні, наприклад несвідоме почуття провини чи сорому. Тому, приміром, для класичного психоаналізу існує декілька механізмів протікання афекту, а саме механізми – *звернення афекту*, *зміщення афекту* та *перетворення афекту*. Тому, мені не зовсім зрозуміло, про який «закон самозбереження» в контексті афекту тут йде мова, тим більше афект переважно характеризується судинно-вегетативними та поведінковими суттєвими зрушеннями у людини.

Таким чином, без задіяння глибинної психології з її дослідженнями несвідомого при вивченні психічних станів не зовсім зрозуміло, які саме потоки представлені на когнітивному рівні, а які ні при вивченні «феномену свідомості в дослідженнях Дж. Берклі та Ф. Метьюз складається з багатьох потоків, не всі з яких представлені на когнітивному рівні» (ст. 175). Но це, мабуть, буде цікаво розглянути в наступних розробках.

Загалом, окреслені зауваження, як було тільки що сказано, є скоріше побажаннями на подальшу розробку зазначеної проблеми дослідження і не впливають на загальну високу оцінку дисертації. Я маю надію, що це буде націлювати здобувачку на подальше дослідження обраної теми.

З урахуванням усього зазначеного вище, вважаю, що дисертаційна робота Тихонової Анастасії Миколаївни на тему «Сутність принципів пізнання у творчості Дж. Берклі в контексті філософського вчення Ф. Метьюз є завершеною самостійною кваліфікаційною роботою, що відповідає усім вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 р. № 341) та Наказу МОН України від 12 січня 2017 року №40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій», а її авторка – Тихонова Анастасія Миколаївна заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія.

Офіційний опонент:

професор кафедри філософії і педагогіки

НТУ «Дніпровська Політехніка»

доктор філософських наук,

професор

Вадим ПАЛАГУТА

Підпис
засвідчую:
вчений секретар
Вченої ради

Калюта І.М.